

ZINGEND ROOD

Koninklijk
Museum voor
Schone Kunsten
Antwerpen

Adriaan Gonnissen

ROOD

ZINGEND

Topstukken van
James Ensor,
Rik Wouters en
Jules Schmalzigaug

VOORWOORD

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) steunt op twee iconen van de Vlaamse, Belgische én internationale kunstgeschiedenis. Peter Paul Rubens is het uithangbord voor de oude meesters. James Ensor is dan weer de spilfiguur van het ontluikende modernisme.

Met Rubens en Ensor presenteren we ons historische museum als een instelling die in de eerste plaats focust op oude én moderne kunst. Op zeven eeuwen kunstgeschiedenis die ons tot vandaag in staat stellen om boeiende verbanden te zien dwars door ons artistieke verleden en heden.

Wat deze nieuwe tentoonstelling nog eens scherp duidelijk maakt, is dat de Vlaamse kunsttraditie onmiskenbaar staat voor een groots coloriet. Van volle, gesatureerde pigmenten die ons blijven verwonderen, verrijken en verbinden. Kleuren die zingen! Kleuren die zoveel impact hebben dat ze voel- en hoorbaar kunnen zijn als klanken.

Natuurlijk putten ook onze moderne meesters gretig uit die spektakelrijke traditie. Het sensuele en sensationele ‘rood dat zingt’ is al eeuwenlang een van de favoriete pigmenten. Kleur doet leven. Kleur prikkelt niet alleen de ogen, maar roept ook emoties op. Daarom schuift het KMSKA in deze tentoonstelling nadrukkelijk James Ensor, Rik Wouters en Jules Schmalzigaug naar voren als de sleutelfiguren van het markante kleurenpalet binnen het modernisme.

Voor de expositie putten we uit de ruime ensembles van topstukken die het KMSKA van de drie protagonisten beheert. We versterken het verhaal dankzij de genereuze steun van enkele essentiële bruikleengevers. We kunnen hen niet genoeg bedanken voor het partnerschap dat zij keer op keer met het museum wensen aan te gaan.

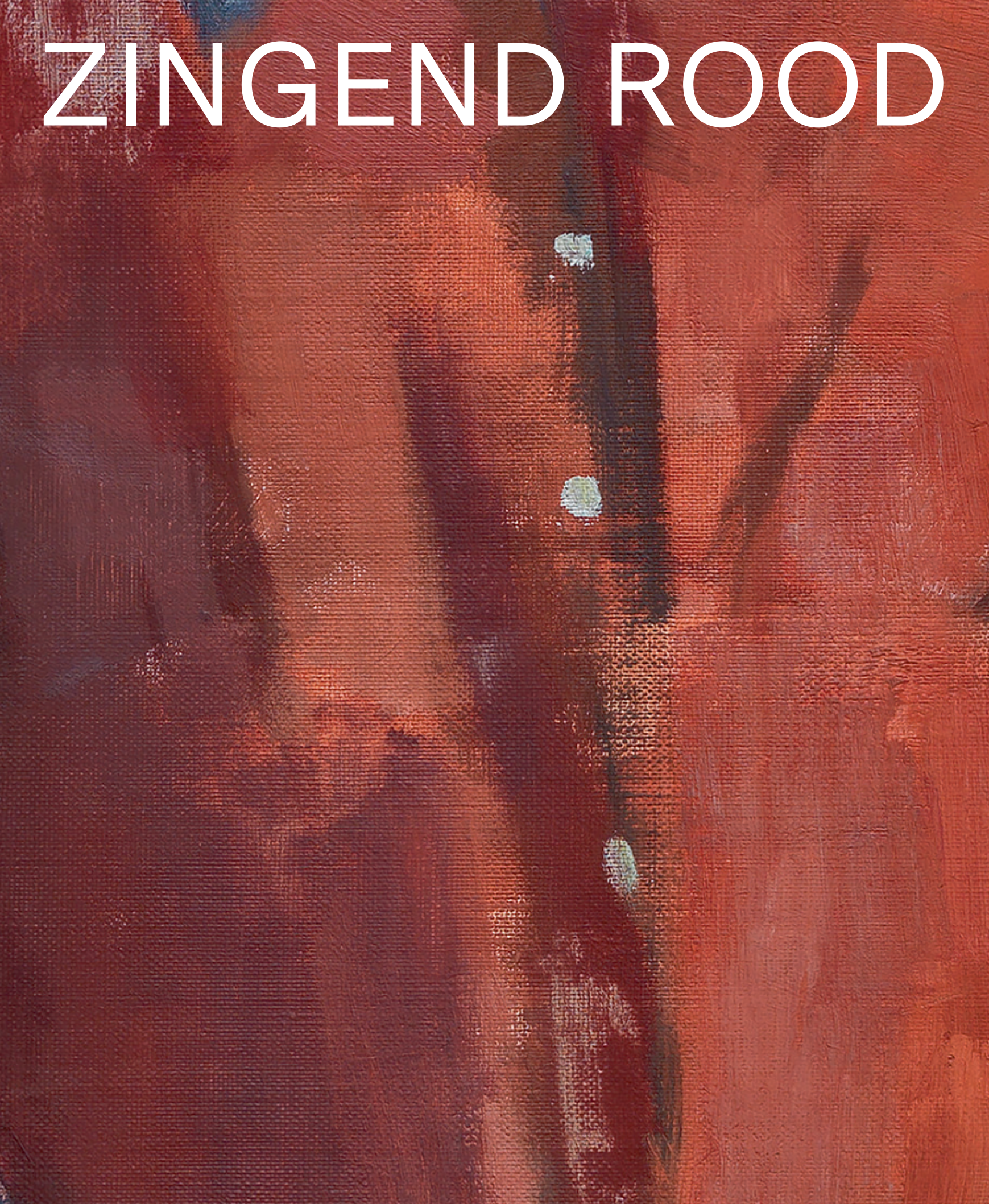
Voor context en verbreding rekenen we op de zeggingskracht van enkele klinkende namen. Zo kunnen we niet anders dan de tentoonstelling openen met onze eigenste Rubens. Zijn werk is opera in verf. De grootmeester van de barok kan nooit ontbreken. Maar ook de Antwerpenaar Henri De Braekeleer en de illustere Adolphe Monticelli werden door onze modernen bekeken als voorlopers van een vrijer, meer klinkend spel van kleuren.

Muziek en schilderkunst, kleuren als klanken. Een KMSKA-bezoek is altijd een feest voor de zintuigen! Een bijzonder woord van dank gaat naar curator Adriaan Gonnissen.

Carmen Willems
Algemeen directeur KMSKA

Luk Lemmens
Voorzitter Raad van Bestuur KMSKA

ZINGEND ROOD

DE KLANKKLEUREN VAN DE MODERNE SCHILDERKUNST

Adriaan Gonnissen

In de museumzalen van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) kijken bezoekers met opengevallen mond naar de schilderijen van James Ensor, Rik Wouters en Jules Schmalzigaug. “Een feest van kleuren!”, klinkt het.

Onze drie grote moderne coloristen geven de maat aan van een opzwevend modernisme, geschilderd op het ritme van spectaculaire tinten. Het systeem van subtiele kleurenharmonieën en helderzachte tonaliteiten dat de impressionisten met de gevoeligheid van hun ogen ontwikkelden, werd door hun penselen opgeschud met pronkerige pigmenten. De expressieve kracht van het moderne zat voor deze meesters in de *musica* van volle kleuren: schreeuwende vermiljoenroden, sonore kobaltblauwen, schelle zongelen, schallende herfstoranjes, pulserende grasgroenen enzovoort. Kleuren om duimen en vingers bij af te likken. Kleuren die luid klinken en misschien niet alleen onze ogen prikkelen maar ook symbolische associaties uitlokken via andere zintuigen. Over die verbinding van waarnemingen en over de fascinatie daarvoor tijdens de hoogdagen van het modernisme gaat dit boek.

Aan de hand van contemporaine beschrijvingen kijken we meer specifiek hoe kunstenaars, schrijvers, critici, muzikanten en andere commentatoren de vluchtige parallellen tussen optische en akoestische sensaties hebben aangewend om kleurrijke schilderijen beter te begrijpen. We kijken op de toonhoogte van het “zingende rood”: een metafoor die we te danken hebben aan de Antwerpse futurist Jules Schmalzigaug.

In 1913 wisselde hij in Venetië uitgebreid van gedachten met de schilder Luigi Russolo over de idee van kleur als klank. Als een van de leidende futuristen, opgegroeid in de buurt van Venetië bij een vader die orgelspeler was in de kathedraal van Portogruaro, beleefde de Italiaan schilderkunst als vanzelfsprekend in relatie tot muziek. Hiervan getuigt niet in het minst het zinderende meesterwerk uit 1911 met als titel *La Musica* (p. 15).¹ Russolo oefende zich in beide disciplines en had tijdens zijn opleiding in Milaan al de basis gelegd voor zijn manifest *L'Arte dei rumori* (1913), in het Frans als *L'Art des bruits* vertaald. Het geschrift was eerst en vooral gericht aan Balilla Pratella, de “grote futuristische muzikant”. “Poeh! Laten we vlug weggaan, want ik kan nauwelijks mijn enorme lust bedwingen om eindelijk een echte muzikale realiteit te creëren door links en rechts fraaie sonore oorvegen uit te delen, door tegen violen en piano's, contrabassen en zuchtende orgels te schoppen en ze omver te gooien. We vertrekken.”²

Niet lang na deze intellectueel boeiende ontmoetingen vroeg Schmalzigaug in een brief aan Umberto Boccioni, een andere grote futurist, of hij ooit het KMSKA was binnengewandeld. En of hij dan ook met verbazing had staan kijken naar de *Aanbidding door de koningen* (1624–1625) van Peter Paul Rubens (p. 16). Schmalzigaug liet zich ontvallen dat hij nooit een impressionistisch schilderij met zo'n spetterend rood had gezien als het “*rouge qui chante*” in de zwierig geschilderde mantel van de koning, die op de voorgrond van het monumentale altaarstuk is afgebeeld en recht de zaal in kijkt.³

Met andere woorden, het zingende rood en de klinkende kleuren openen niet alleen het theater van de barok, maar ook dat van de moderne schilderkunst.⁴ Meer dan andere pigmenten trekt rood de aandacht. In de loop van de eeuwen heeft de tint rood op een schilderij verleid en gewaarschuwd. Het is de kleur van het bloed en het vuur. De kleur van het hart en de passie. Het volle pigment triggert emoties. Rood dient symbolische én vormelijke doeleinden. Het is een dwingend element in de compositie van schilderijen, het modelleert vormen en scheidt visuele ritmen en abstracties. Toepasselijk zijn deze poëtische versregels van de negentiende-eeuwse Amerikaanse dichteres Emily Dickinson:

“Zong uit het Hart, Heer,
Doopte mijn Sneb erin,
Als de Wijs te dik druipt
Met een tint te Rood –

Excuseer 't Karmijn dan –
Duld het Vermiljoen –
[...]”⁵

Peter Paul Rubens
*Aanbidding door de
koningen*, 1624-1625,
olieverf op paneel,
447 × 336 cm, Koninklijk
Museum voor Schone
Kunsten Antwerpen -
Collectie Vlaamse
Gemeenschap, inv. 298

James Ensor
*De Maagd met
gemaskerde schenkers*,
1904, olieverf op
paneel, 41 × 35 cm,
Alychlo Art Collection/
Marc Coucke

KLEUREN ALS KLANKEN

Dit fenomeen wordt synesthesie in de psychologische wetenschappen genoemd en is afgeleid van *syn* (samen) en *aisthēsis* (waarneming, zintuig) in het Grieks: het simultaan prikkelen van meerdere zintuigen. De wetenschappelijke interesse in het neurologische verschijnsel nam in de loop van de negentiende eeuw toe – een eeuw waarin de theorieën en vaststellingen uit de psychoanalyse en de wetenschappen meer en meer mainstream werden, bijvoorbeeld als een alternatief voor dominante theologische en mystieke overtuigingen over menselijke ervaringen en sensaties.⁶ En hoewel de associatie tussen schilderkunst en muziek al sinds de Griekse filosofen instinctief is onderzocht, liep de eerste concrete artistieke fascinatie voor het fenomeen *grosso modo* gelijk met de periode die we de ‘moderniteit’ noemen.⁷

Wat ons als onderzoekers van die tijd stimuleert, is de vaststelling dat de onmiskenbaar poëtische dimensie van multizintuigelijke kunstuitingen van bij het begin ingebed waren in de moderne cultuur. Toen Charles Baudelaire in *Les fleurs du mal* (1855) dichtte over de “Natuur” als “t heiligdom waar levende pilaren vaag praten in een taal die zich soms raden laat”, als “wouden van symbolen”, moest hij vaststellen dat “geuren, kleuren, klanken innig samenhangen”.⁸ In zijn essay ‘Salon de 1846’ stelde hij zich niet alleen de prangende vraag wat de romantiek precies betekende, maar was hij tegelijkertijd verlekkerd op: “Die grote symfonie van de dag, die een eindeloze variatie is op de symfonie van gisteren, die opeenvolging van melodieën, waar de verscheidenheid altijd voortkomt uit het onvoltooide, die ingewikkelde hymne heet kleur. In de kleur zit harmonie, melodie en contrapunt.”⁹

Door de gedichten van Baudelaire of Richard Wagners opvatting van de opera als *Gesamtkunstwerk* raakte het synesthetische experiment geïntegreerd in de traditie van het symbolisme en van het modernisme in het algemeen: van het (post)impressionisme, kubisme, futurisme en expressionisme tot de psychedelische kunst in de jaren 1960. Van de poëzie en de literatuur tot de beeldende kunst. Van de componist tot de schilder. Van Vincent van Gogh tot Claude Debussy, Alexander Scriabin en Wassily Kandinsky. Van Ensor tot Wouters en Schmalzigaug.

Jules Schmalzigaug
*Volume + Licht: de zon
schijnt op de Santa
Maria della Salutekerk,*
1914, lijmverf op
doek, 105 × 95 cm,
Collectie Stephanie
en Michel Moortgat

p. 22–23:
James Ensor
De intrige, 1890, olieverf
op doek, 89,5 × 149 cm,
schenking van een
groep museumvrienden,
1921, Koninklijk Museum
voor Schone Kunsten
Antwerpen – Collectie
Vlaamse Gemeenschap,
inv. 1856

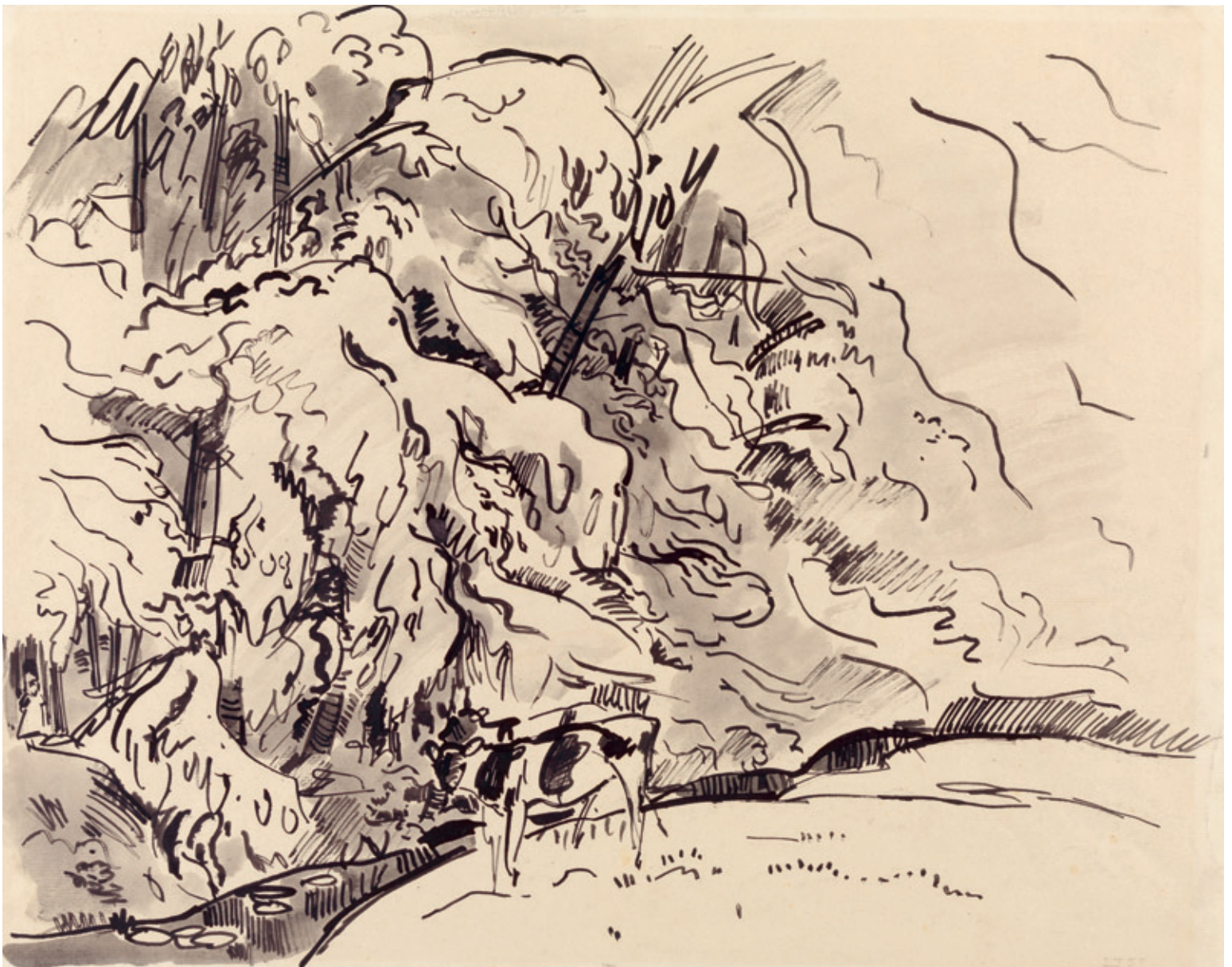
“KLEUREN SCHETTEREN EN KNALLEN”

Schmalzigaug en Wouters hadden onder meer de schilder Willem Paerels als gemeenschappelijke vriend. Maar of zij elkaar in ballingschap in Nederland, tijdens de Eerste Wereldoorlog, hebben ontmoet, is hoogst onzeker. Er bestaat geen bewijs voor. De kans dat zij elkaar troffen was klein, want Schmalzigaug verbleef in Den Haag en Wouters in Amsterdam.

Eind december 1917 toen beide toptalenten waren overleden, groeide de idee om in de Nederlandse hoofdstad een nieuwe ‘Belgische moderne kunstkring’ op te richten, genaamd Open Wegen. De volgende lijnen stonden in het blad *Architectura. Orgaan van het genootschap Architectura et Amicitia*: “In dit oord van ballingschap, waar twee onzer geestdriftigste strijders voor het moderne kunstideaal rusten, Jules Schmalzigaug en Rik Wouters [...] dat de moderne kunstuitingen in België den gewenschten bijval en ondersteuning niet genieten. Deze miskennis spruit hoofdzakelijk uit het feit dat onze landgenooten meestal van moderne kunst niets anders weten dan hetgene zij van de felste tegenstanders ervan te hooren krijgen. [...] het is hoog tijd dat er ten onzent een ernstige poging gedaan wordt om de verschillende beeldende kunstenaars opnieuw in nader verband met elkaar te brengen. Wat zou samenwerking tusschen bouw-, schilder- en beeldhouwkunstenaars al goede vruchten opleveren! En waarom zouden wij met de jongste letter- en muziekkunst geen voeling houden.”⁶⁶

Het Open Wegen-project is helaas nooit van de grond gekomen. Hoewel Schmalzigaugs intellectuele voedingsbodem duidelijk was ontstaan in het hart van de grootstedelijke, Europese avant-garde, ver weg van de in zijn ogen provinciale Belgische kunstscene, had hij vermoedelijk met de analyse en ambitie van het project wel kunnen instemmen. Ook Wouters had denkkelijk wel toegestemd als men hem had gevraagd om de moderne, Belgische kunstenaarshanden in elkaar te slaan. In eigen land was het hem, na verschillende jaren op de rand van armoede te hebben geleefd, veel meer voor de wind gegaan dan Schmalzigaug. Hij was nog maar net tot aanstormend talent van het Belgische modernisme gebombardeerd, toen hij na een slepende ziekte uit het leven werd weggerukt.

Rik Wouters
Studie van een merel,
s.d., Oost-Indische inkt
op papier, 360 × 430 mm,
Koninklijk Museum
voor Schone Kunsten
Antwerpen – Collectie
Vlaamse Gemeenschap,
inv. 2752

Rik Wouters
Studie van kat, s.d., Oost-
Indische inkt op papier,
100 × 150 mm, schenking
dr. Ludo van Bogaert-Sheid,
1989, Koninklijk Museum
voor Schone Kunsten
Antwerpen – Collectie
Vlaamse Gemeenschap,
inv. 3309/20

Rik Wouters
Studie van bomen,
s.d., Oost-Indische
inkt op papier, lavis,
334 × 424 mm, Koninklijk
Museum voor Schone
Kunsten Antwerpen –
Collectie Vlaamse
Gemeenschap, inv. 2751

Rik Wouters
Kleurenstudie, s.d.,
aquarel op papier,
375 × 528 mm, Koninklijk
Museum voor Schone
Kunsten Antwerpen –
Collectie Vlaamse
Gemeenschap, inv. 2762

James Ensor
De kurassiers in Waterloo,
1891, contépotlood en rood
en blauw krijt op papier,
225 x 625 mm, Koninklijk
Museum voor Schone
Kunsten Antwerpen -
Collectie Vlaamse
Gemeenschap, inv. 2740

Jules Schmalzigaug
Compositie, 1915-1916,
pastelkrijt op papier,
336 × 195 mm, Koninklijk
Museum voor Schone
Kunsten Antwerpen -
Collectie Vlaamse
Gemeenschap, inv. 3803

NOTEN

- 1 Het topstuk bevindt zich in de Estorick Collection of Modern Italian Art in Londen. De mysterieuze, in schaduw gehulde pianist geselt de toetsen. Een donkerblauwe, kronkelende arabeskleijn mengt zich met de blauwe hemel van concentrische cirkels. Het werk verbeeldt de complexiteit van muzikale emoties. De grijnzende carnavalsmaskers in volle rode, groene en gele kleuren symboliseren harmonische en complementaire akkoorden.
- 2 “grand musicien futuriste”; “Pouah! Sortons vite, car je ne puis guère réprimer trop longtemps mon désir fou de créer enfin une véritable réalité musicale en distribuant à droite et à gauche de belles gifles sonores, enjambant et culbutant violons et pianos, contrebasses et orgues gémissantes! Sortons!” Voor de originele tekst zie: Luigi Russolo, *L'Arte dei rumori* (Milaan: Edizioni Futuriste di Poesia, 1913).
- 3 Schmalzigaug schreef begin 1914 vier brieven aan Umberto Boccioni (25 januari, 17 februari, 20 februari, 7 maart). Deze brieven worden bewaard in: Los Angeles, The Getty Research Institute, Special Collections, Umberto Boccioni Papers, inv. 880380 (doos 1). Ze werden ook integraal gepubliceerd in Maria Elena Versari, ‘Sur la correspondance inédite de Jules Schmalzigaug à Umberto Boccioni’, *Bulletin de la Fondation Ça Ira*, nr. 40–41 (oktober 2010), p. 7–37.
- 4 Een andere futurist en kennis van Schmalzigaug, Carlo Carrà, schreef bijvoorbeeld in zijn manifest *La Peinture des Sons, Bruits, Rumeurs* (1913): “1. I rossi, rooooooooooooooossssssssimi che griiiiiidano. [...] Tutti i colori della velocità, della gioia, della baldoria, del carnevale più fantastico, dei fuochi d'artificio, dei café-chantants e dei music-halls, tutti i colori in movimento sentiti nel tempo e non nello spazio.” (“De schilderkunst van klanken, lawaai en geuren heeft nood aan: 1. Roden, rrrrrroden, de rrrrrroodste rrrrrroden die roeooooopen. [...] Al de kleuren van snelheid, van vreugde, van drukke feesten, van fantastische carnavals, van vuurwerk, cafés chantants en music-halls, van kleuren gezien in beweging, van kleuren ervaren in tijd en niet in ruimte.”)
- 5 Emily Dickinson, *Verzamelde gedichten*, vert. Peter Versteegen (Amsterdam: Uitgeverij Van Oorschot, 2011), p. 306. “Sang from the Heart, Sire, / Dipped my Beak in it, / If the Tune drip too much / Have a tint too Red – / Pardon the Cochineal – / Suffer the Vermillion – [...]”. Het gedicht wordt ca. 1865 gedateerd.
- 6 Een recent en interdisciplinair gedocumenteerd boek over de aantrekkingskracht van het fenomeen synesthesie in de kunsten, literatuur en filosofie is: Susan Bernstein, *The Other Synaesthesia* (Albany: State University of New York Press, 2024).
- 7 Zie bv. Fiona Elizabeth Burrows, *Words of Shape and Shade: Synaesthesia in the Poetry and Poetics of the Early Twentieth Century* (PhD, University of Western Australia, 2006).
- 8 “la Nature”; “un temple où de vivants piliers laissent parfois sortir de confuses paroles”; “forêts de symboles”; “Les parfums, les couleurs et les sons se répondent”. Charles Baudelaire, ‘Spleen et idéal’, IV Correspondances, *Les Fleurs du mal et autres poèmes* (Parijs: Garnier-Flammarion, 1964), p. 39. In het Nederlands vertaald als *De bloemen van het kwaad*, vert. Peter Versteegen (Amsterdam: Uitgeverij G.A. van Oorschot, 1995), p. 25.
- 9 “Cette grande symphonie du jour, qui est l'éternelle variation de la symphonie d'hier, cette succession de mélodies, où la variété sort toujours de l'infini, cet hymne compliqué s'appelle la couleur. On trouve dans la couleur l'harmonie, la mélodie et le contre-point.” Charles Baudelaire, *Salon de 1846* (Parijs: Michel Lévy Frères, 1846), p. 87–94. Digitaal raadpleegbaar: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btvlb8626546p/f35.item>.
- 10 “je veux qu'un rouge soit sonore et résonne comme une cloche; si ce n'est pas cela, j'ajoute encore des rouges et d'autres couleurs jusqu'à ce que j'y arrive”. Geciteerd in: Charles Edward Gauss, *The Aesthetic Theories of French Artists* (Baltimore: The John Hopkins Press, 1949), p. 43.
- 11 Delacroix schreef: “Il y a un genre d'émotion qui est tout particulier à la peinture; rien dans l'autre n'en donne une idée. Il y a une impression qui résulte de tel arrangement de couleurs, de lumières, d'ombres, etc. C'est ce qu'on appellerait la musique du tableau.” (“Er bestaat een soort emotie die geheel eigen is aan de schilderkunst; niets anders kan daar een idee van geven. Er is een indruk die voortkomt uit een bepaalde schikking van kleuren, licht, schaduwen enzovoort. Dat is wat men de muziek van het schilderij zou noemen.”) Zie Eugène Delacroix, ‘Impressions et méditations’, in Eugène Delacroix, *Œuvres littéraires, II, Études esthétiques*, red. Élie Faure (Parijs: G. Crès & Cie, 1923). Digitaal raadpleegbaar: <https://www.lecturiels.org/lecturiel/1397.pdf>.
- 12 Leo Jansen, Hans Luijten en Nienke Bakker (red.), *Vincent van Gogh. De brieven. De volledige, geïllustreerde en geannoteerde uitgave* (Amsterdam/Den Haag/Brussel: Van Gogh Museum/Huygens Instituut/Mercatorfonds/Amsterdam University Press, 2009), vol. 3, brief 547. Digitaal raadpleegbaar: <https://vangoghletters.org/vg/letters/let547/letter.html>.
- 13 “Pourquoi suis je si peu artiste que je regrette toujours que la statue, le tableau ne vivent pas? Pourquoi conçois je mieux le musicien, pourquoi vois je mieux la raison d'être de ses abstractions.” Van Gogh, 1914. Digitaal raadpleegbaar: <https://vangoghletters.org/vg/letters/let659/letter.html>.
- 14 “vocabulaire sonore ou musical; ils nous parleront de rouges ronflants, de verts criards, de bleus qui chantent, d'une note jaune qui fait tapage, d'harmonies et de dissonances chromatiques. Par compensation, pour nous décrire une symphonie, ils nous parleront peinture [...]”: ‘En passant par des sonorités diverses, la ligne mélodique se colore de teintes diverses.’ Paul Souriau, ‘Le symbolisme des couleurs’, *La Revue de Paris 2* (maart–april 1895), p. 860. Digitaal raadpleegbaar: https://archive.org/details/sim_la-revue-de-paris_march-april-1895_8.
- 15 “Elles chantent, sur un mode original, des mélodies suraiguës qu'on n'a point entendues autre part. Ses masques, aux rouges sanglants [...] ont la fraîcheur de fraises écrasées dans la crème.” Geciteerd in: Susan

- 59 "Je suppose que la toile ne servira plus au compositeur de musique colorée, que comme moyen pour trouver ses orchestrations; qu'un système chiffré des vibrations colorées (semblables à celui de l'annotation musicale) permettra de 'jouer' sur un clavier, la suggestion lumineuse; [...]. Notre palette serait, à cet appareil géant, ce qu'est le piano à l'orchestre." Versari 2010, p. 18–19.
- 60 "The colors appeared, simultaneously with the rendition of the music, filtering through a mesh of fine gauze within a square framework at the back of the stage [...]. The player, or operator, sat at the keyboard in the body of the orchestra [...]. He followed the conductor's beat and the 'music' [...]. An arbitrary color-scale was employed by the composer of 'Prometheus', corresponding with a musical scale [...]. His tone-scale, with its color equivalents, follows:
C	Red
D	Yellow
E	Pearly Blue
F-sharp	Blue
A	Green
B-flat	Steely Gray
- Harmonic combinations of these tones naturally demanded corresponding combinations of the various hues in the mesh upon which the gaze of the audience was centred [...]. 'Prometheus' is styled by Scriabine [sic] as the embodiment of the creative energy of the universe – the creative principle of light, heat, life, energy, conflict, and physical and mental activity." Harry Chapin Plummer, 'Color-Music. A New Art Created With the Aid of Science: The Color Organ Used in Scriabine's Symphony "Prometheus"', *Scientific American* 112, nr. 15 (10 april 1915), p. 343.
- 61 "The new instrument [...] is provided with a keyboard [...] upon which any piece of music suited for a keyed instrument can be played. [...] every note or combination of notes struck on the keyboard showed itself in floods of color [...]." Alice L. Cleather, 'Color-Music', *The Path* 10 (1895–1896), p. 249–251.
- 62 "Taking the spectrum band as the basis of all color, there are two remarkable points of resemblance between it and the musical octave. [...] The first of them is that the different colors of the one, and the different notes of the other, are both due to various rates of vibration, acting on the eye or the ear [...] the second [...] analogy [...] if we measure the rate of vibration at the first visible point at the red end of the spectrum, we shall find it is approximately one-half what it is at the extreme violet end. Now in music, as we all know, this relationship is the same. If we take the first and last notes of an octave [...] the latter has nearly double the number of air vibrations – and the first note of the new octave has exactly double." Cleather 1895–1896, p. 249–151.
- 63 "Dernières conclusions: arriver à la suppression du tableau. [...] Arriver à user la Couleur-libre de l'Espace – détacher de la Lumière blanche (qui est Tout) des parties (qui sont couleurs). Au lieu de peindre tableaux, écrire Partitions d'orchestrations coloristes. Arriver à chiffrer les sensations coloristes." Archief KMSKA, brief geschreven in Venetië aan broer Herman, 8 en 16 juni 1914.
- 64 Archief KMSKA, brief, 8 en 16 juni 1914.
- 65 De meest volledige biografie van Schmalzigaug is: Peter J.H. Pauwels, *Jules Schmalzigaug 1882–1917*, red. Ronny en Jessy Van de Velde (Antwerpen: Galerie Van de Velde/Ludion, 2020).
- 66 Anoniem, 'Belgische moderne kunstkring Open Wegen Amsterdam', *Architectura. Orgaan van het genootschap Architectura et Amicitia* 25, nr. 52 (29 december 1917), p. 404.
- 67 Jozef Muls, 'James Ensor en Rik Wouters', *Vlaamsche Arbeid* 2 (februari 1922), p. 208.
- 68 Ary Delen, 'Kunst van Heden. Tentoonstelling van 1914 te Antwerpen', *Onze Kunst. Geïllustreerd maandschrift voor beeldende en decoratieve kunsten* 13, nr. 25 (1914), p. 162–178.
- 69 "En dépit de dissonances volontaires et du meilleur effet, il règne dans cet apparent désordre de jeunesse une harmonie qui ne se dément jamais. [...] Le talent de Rik Wouters s'annonce et s'avère déjà comme celui d'un coloriste intrépide sachant découvrir, dans le domaine toujours vierge des tons, des valeurs nouvelles. [...] C'est tout le rythme de la vie qui éclate dans ces transports vers des clartés nouvelles." Franz Hellens, 'Rik Wouters', *L'Art Moderne* 34, nr. 9 (1 maart 1914), p. 67.
- 70 Muls 1922, p. 209.
- 71 Min 2011, p. 152–153.
- 72 Muls 1922, p. 208.
- 73 N.H. Wolf, 'Stedelijk Museum. Josina Knap, Rik Wouters, G.W. Knap', *De Kunst. Een Algemeen Geïllustreerd en Artistiek Weekblad* 8, nr. 419 (5 februari 1916), p. 218.
- 74 Het Brabantse fauvisme waarvan hij de niet-zelfverklaarde voortrekker was, was vooral een marketingtruc uit de jaren 1940. Maar tot vandaag heeft die benaming veel succes in het kunsthistorische discours.
- 75 Paul van Ostaijen, 'Ekspressionisme in Vlaanderen', *De Stroom* 1, nr. 1 (15 juli 1918), p. 156.
- 76 Van Ostaijen 1918, p. 157.
- 77 Muls 1922, p. 209.
- 78 Delen 1914, p. 178.
- 79 Delen 1914, p. 174.
- 80 Paul Buschmann, 'De keurtooningstelling van Belgische meesters (1830–1914)', *Onze Kunst. Voortzetting van de Vlaamsche school* 19, nr. 37–38 (januari–december 1920), p. 27–28.
- 81 Alois Riegl, *Stilfragen. Grundlegungen zu einer Geschichte der Ornamentik* (Berlijn: Verlag von Georg Siemens, 1893).
- 82 Een degelijk overzichtsartikel over de moderne geschiedenis van de arabeskleijn is: Markus Brüderlin, 'L'art abstrait du XXe siècle, autour de l'arabesque', *Perspective. Actualité en histoire de l'art* 1 (2010), p. 171–176.
- 83 "Jeu linéaire souple qui est à la fois rythme et mélodie dans la composition. [...] qu'elle s'enroule en spirale [...] qu'elle se lie ou délie selon une cadence idéale que le peintre sent adéquate au régime coloré de sa composition, l'arabesque a un pouvoir d'attraction elle-même, suggestif et impérieux, ressemblant à celui d'une belle ordonnance chorégraphique." 'Cours Schmalzigaug', hoofdstuk 20, p. 33–35.

Jules Schmalzigaug
Meisje met kat, 1915–1917,
 kleurkrijt, conté en potlood
 op papier, 200 × 106 mm,
 schenking Fonds Lens-
 Ghesquière, 2018, Koninklijk
 Museum voor Schone
 Kunsten Antwerpen –
 Collectie Vlaamse
 Gemeenschap, inv. 3936

FOTOCREDITS

Cédric Verhelst: p. 17
Collectie Jan en Simone Vanriet: p. 84
Collectie Museum Hof Van Busleyden –
Collectie Vlaamse Gemeenschap
(publiek domein), Cédric Verhelst: p. 88
Collectie Willem Verlinden: p. 67, 83, 94
Dries Van den Brande: p. 95
Estorick Collection of Modern Italian Art,
Londen: p. 15
FIBAC, Berchem: p. 85, 86–87, 116
Frank en Eliane Demaegd-Breyngaert: p. 74
Galerie Ronny Van de Velde, Antwerpen:
p. 36–37, 40–41, 46–47, 103
J. Paul Getty Museum, Los Angeles:
p. 62–63
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen – Collectie Vlaamse Gemeen-
schap (publiek domein), Cédric Verhelst:
p. 68–69, 75, 104
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen – Collectie Vlaamse Gemeen-
schap (publiek domein), d/arch: p. 28, 29,
82, 124, 125, 126, 127, 133, 134–135, 139,
142, 148, 150, 151, 152
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen – Collectie Vlaamse Gemeen-
schap (publiek domein), Dominique
Provost: p. 112–113
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen – Collectie Vlaamse Gemeen-
schap (publiek domein), Hugo Maertens:
p. 27, 30–31, 32–33, 49, 58, 59, 66, 73, 90,
91, 92, 98–99, 100–101, 129, 130, 131, 132,
137, 140–141, 144–145
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen – Collectie Vlaamse Gemeen-
schap (publiek domein), Rik Klein Gotink:
p. 16, 18–19, 22–23, 24, 43, 52–53, 57,
60–61, 79, 96, 107, 108–109, 114–115, 122
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen – Collectie Vlaamse Gemeen-
schap (publiek domein), Steven Decroos:
p. 143
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen, langdurig bruikleen Rubey,
Rik Klein Gotink: p. 34–35
Mu.ZEE, Oostende: p. 110
Private stichting Misty Dreams: p. 50
The Phoebus Foundation, Antwerpen:
p. 105
Ronny en Jessy Van de Velde-Bolsens,
Antwerpen: p. 38–39, 76, 80–81
SABAM Belgium, 2026, Hugo Maertens:
p. 118–119

COLOFON

Deze publicatie is uitgegeven naar aanleiding van de tentoonstelling *Zingend rood. Topstukken van Ensor, Wouters en Schmalzigaug*, die plaatsvindt van 11 april tot 30 augustus 2026 in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA).

Voorzitter Raad van Bestuur KMSKA
Luk Lemmens

Algemeen directeur KMSKA
Carmen Willems

Publicatiemanager
Frédéric Jonckheere (KMSKA)

Curator tentoonstelling
Adriaan Gonnissen (KMSKA)

Teksten
Adriaan Gonnissen (KMSKA)

Vertaling
Hilde Pauwels (citaten)

Eindredactie
Sandra Darbé

Projectcoördinatie
Hannibal Books
Sara Colson

Vormgeving
Thomas Soete

Beeldresearch
Eline Wellens (KMSKA)

Beeldbewerking
Pascal Vanden Abbeele

Druk en inbinding
Graphius, Gent

Uitgever
Gautier Platteau

HANNIBAL
BOOKS

ISBN 978 94 9341 699 4
D/2026/11922/41
NUR 654

Met bijzondere dank aan
Asli Çiçek, Kim Claessens, Marc Coucke,
Frank Deceuninck, Filips en Ingrid
De Ferm, Frank en Eliane Demaegd-
Breyngaert, Virginie Devillez, Bart Engelen,
Anna Gawboy, Anouk Hazelof, Frank
Hendrickx, Michiel Hutsebaut, Michel
Moortgat, Sarah Pareja-Rodriguez,
Peter J.H. Pauwels, Roberto Polo, Björn
Scherlippens, Xavier Tricot, Katharina
Van Cauteren, Ronny en Jessy Van
de Velde, Pascale Van Kerckvoorde,
Roel Van Nunen, Johan Vansteenkiste,
Caro Verbeek, Willem Verlinden

En aan alle medewerkers van het KMSKA

Deze tentoonstelling werd
mogelijk gemaakt met de steun
van de tentoonstellingspartners
en vele anderen

© Hannibal Books, KMSKA, 2026
www.hannibalbooks.be
www.kmska.be

Team Hannibal Books
Laura Bijmens, Sara Colson, Pieter
De Meyere, Natacha Hofman, Séverine
Lacante, Sofie Meert, Gautier Platteau,
Hedwig Scheltjens, Stephanie Van den
bosch, Hadewych Van den Bossche

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uit-
gave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen
in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of
openbaar gemaakt in enige vorm of op enige
wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op
enige andere manier, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgevers.

De uitgevers hebben geprobeerd voor alle
teksten, foto's en afbeeldingen de wettelijke
voorschriften inzake copyright toe te passen.
Wie meent nog rechten te kunnen laten gelden
wordt verzocht zich tot de uitgevers te richten.

Frontcover
Rik Wouters
Portret van Nel (detail),
s.d., olieverf op doek,
131 × 76 cm,
privécollectie

